

Marijus Šidlauskas – Klaipėdos universiteto Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakulteto Baltų filologijos katedros docentas.

Moksliniai interesai: literatūros sociologija, literatūros kritika, lietuvių literatūros istorija.

Adresas: Kalotė, Nr. 16, LT-92282 Klaipėda.

El. paštas: emsidla@yahoo.com

Marijus Šidlauskas: PhD in Humanities, Associate Professor at the Department of Baltic Linguistics of the Faculty of Humanities and Educational Sciences, Klaipėda University. *Research interests:* sociology of literature, literary criticism, history of Lithuanian literature.

Address: Kalotė, Nr. 16, LT-92282 Klaipėda.

E-mail: emsidla@yahoo.com

Marijus Šidlauskas

Klaipėdos universitetas

IŠ PRŪSŲ IR DIDŽIOSIOS LIETUVOS DIALOGO ISTORIJOS: AR BŪTA DETEKTYVO?¹

Anotacija

Straipsnyje aktualizuojamas Prūsų ir Didžiosios Lietuvos kultūrinis dialogas, turintis jau keturių šimtmečių istoriją. Aptariami abiejų etnosų formavimosi ypatumai, nurodomi socialinių, ekonominių bei politinių priešasčių nulemti mentalitetų skirtumai, atkreipiamas dėmesys į skirtingą Prūsijos ir Rusijos asimiliacinės politikos strategiją ir atitinkamai skirtingą tos politikos recepciją bei pasekmes. Lietuvybės gaivinimo požiūriu gretinama *Lietuvių literatūros draugijos* (*Litauische literarische Gesellschaft*) ir „Birutės“ draugijos veikla, šiuokart ieškant ne istorinių ar kultūrinių paralelių, bet iškeliant sociopsichologinius dialogo (nebūtinai tiesioginio) aspektus bei detales. Siekiant naujesnio požiūrio ir įtaigesnio akademinio diskurso pasitelkiamos nekonvencinės detektyvo žanro priemonės ir stilizuojami kai kurie detektyvinės intrigos momentai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsų Lietuva, Didžioji Lietuva, dialogas, detektyvas.

Abstract

The article notifies the significance of the cultural dialogue which has the history of four centuries, the dialogue between Prussian Lithuania and Lithuania Proper. Taken into ac-

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT mokslininkų grupių projektą „Kultūrinių idėjų transferas nacionalinio atgimimo kontekste: Prūsijos Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos dialogas“. Projekto sutarties Nr. MIP-065/2014/SUT-TIKSL-015.

count are the peculiarities of ethnic formation of both areas, as well as different strategies of assimilation policy used by Prussia and Russia. Consequently, these different strategies were accepted differently and yielded different effect. The activity of two cultural societies, that of *Litauische literarische Gesellschaft*, and that of *Birutė* is taken for comparison in the aspect of rising Lithuanian national self-consciousness, and the emphasis is laid upon sociopsychological aspects of the dialogue (which was not always direct) rather than upon historical or cultural parallels. To refresh run-of-the-mill academic attitude and discourse, unconventional literary means of the detective genre are put to use as a compositional and stylistic instrument.

KEY WORDS: Prussian Lithuania, Lithuania Proper, dialogue, detective.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v19i0.1330>

Šiame straipsnyje rūpi ne detektyvo struktūrinė logika (klausimai „kas tai padarė“ ar „kas kaltas“), o lotyniškojo žodžio *detectio* (atskleidimas) siūloma bendresnė perspektyva – atkreipti dėmesį į mažiau eksploatuotus, problemiškesnius ir provokatyvesnius Prūsų ir Didžiosios Lietuvos kultūrinio, literatūrinio dialogo bruožus bei aplinkybes. Detektyvo žanras nėra panoraminis, jis išskiria tik vieną paslapties apgaubtą momentą; jo kompozicija koncentrinė, ne linijinė; cigaretės nuorūka čia gali būti svarbesnė už valstybių likimus. Panašiomis nekonvencinėmis lengvatomis, kaip savotiška *licentia poetica*, tebus leista pasinaudoti ir šiame kiek rizikingame pasakojime, suvokiant jį ne kaip iššūkį akademiniam naratyvui, bet kaip galimybę tą naratyvą padaryti mažiau nuobodų.

Kaip žinome, lietuvybė ilgus amžius buvo kitakalbių kultūrų ir literatūrų apsuptyje, o Lietuvos istorinė valstybė negalėjo didžiuliu valstybine lietuvių kalba. XVI–XVIII a. daugiakalbėje LDK literatūroje lietuviškiems raštams priklausė, galima sakyti, mažumos dialekto vieta. Raštijos srityje Mažoji Lietuva, lyginant su Didžiąja, tris šimtmečius pirmavo, todėl buvo vadinama pastarosios mokytoja. XIX a. Didžiosios Lietuvos aristokratų salonuose lietuviškoji kalba ir manieros atrodė arba egzotiška keistenybė, arba (antrojoje amžiaus pusėje) gerą toną pažeidžiantis *chlopiškas* nesusipratimas. Apskritai XIX a. lenkiškumo, rusiškumo ir vokiškumo vektoriai etninės Lietuvos teritorijoje įgyja naujos dramaturginės įtampos, turinčios ir detektyvo intrigos.

Mūsų temai svarbi toji aplinkybė, kad Mažajoje (juolab Prūsų) Lietuvoje germanizacija nebuvo suvokiama kaip represyvus prievartinis aktas ir, kitaip nei rusifikacija, nesulaukė atviro masinio pasipriešinimo, išryškėju-

sio 1831 ir 1863 m. sukilimuose. Nors čia Lietuvos vardo oficialiai nebeliko nuo 1818 m., o susidarius pirmajam Reichui 1871–1876 m. lietuvių kalba praktiškai išstumta iš mokyklų ir viešojo gyvenimo, daugumai lietuvininkų imperatoriaus Wilhelmo I (1861–1888) ir jo ministro pirmininko Otto von Bismarcko asimiliacinė politika neatrodė pražūtinga. Veikė kieta valstybinė strategija, sau naudinga linkme kreipdama kitakalbių socialinę bei kultūrinę integraciją, imperija ekonominiu ir ypač kariniu atžvilgiu pastebimai sustiprėjo. Ne paskutinį vaidmenį vaidino ir vokiečių „geležinės tvarkos“ tradicija, kurią išmaniai pasitelkė ir „geležinis kancleris“. Kylančios valstybės ekonominis-socialinis pranašumas ir buvo tas veiksnys, esmingai palengvinęs lietuviškosios gyventojų dalies asimiliaciją. Nei Lenkija, nei juolab Rusija tokios lemtingos kortos neturėjo. Štai kodėl Vokietijos imperijoje lietuvininkai palyginti lengvai ir noriai vokiečių. Europos „tautų pavasario“ pavyzdžio tautinis atgimimas čia negalėjo turėti ir neturėjo nei visuotinio užmojo, nei radikalesnės kultūrinės, socialinės ar politinės perspektyvos. Kitaip nei Rusijoje, industrializacijos ir urbanizacijos raida Mažojoje Lietuvoje buvo sparti ir veiksminga, čia tarp centro ir periferijos nesusidarė toji įtampa, kurią imperinėje Rusijoje sukėlė prievartinė integracija ir spaudos draudimas. Pažymėtina, kad Mažojoje Lietuvoje galima kalbėti apie hibridinį *gente lituanus, natione germanus* tipą (pagal analogiją su *gente lituanus, natione polonus*). Tokiam tipui galėtų atstovauti nemažas būrys kultūrininkų, tarkim, lietuvių kalbos tyrinėtojai Frydrichas Kuršaitis (Kurschat, 1806–1884, ilgametis Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaro vedėjas) ir jo sūnėnas Aleksandras Teodoras Kuršaitis (1857–1944, paskutinytis *Lietuvių literatūros draugijos* pirmininkas, 1898–1923). Beje, pastarasis 1909 m. parašė plačią Vinco Kudirkos „Raštų“ šeštojo tomo recenziją, taip pateikdamas ryškų Prūsų ir Didžiosios Lietuvos dialogo pavyzdį.

Vis dėlto abu Kuršaičiai buvo ištikimi vokiečių valdžiai Reicho piliečiai, lietuvių nacionalines ar juolab valstybines aspiracijas laikę destabilizuojančiu veiksniumi. Panašios mokslo ir kultūros žmonių nuostatos leido „suminkštinti“ asimiliacinę praktiką, neutralizuoti jos išorinį represyvumą. XIX a. suintensyvėjusią „asimiliaciją per kultūrą“ galėtume palyginti su šiandieniniais globalizacijos, europeizacijos, integracijos procesais, kurių (detektyvinis?) dviprasmiškumas išlieka, o XXI a. jau kibirkščiuoja konfliktinėmis išprovokacijomis. Priminsime, kad kai kurie mūsų kultūros autoritetai

(Maironis, Vincas Mykolaitis-Putinas) germanizaciją laikė grėsmingesne ir klastingesne nutautinimo priemone už polonizaciją ar rusifikaciją. Čia vartojamos sąvokos (germanizacija, polonizacija, rusifikacija), suprantama, yra istoriškai sąlygotos ir šiandien laikomos politiškai nekorektiškomis, tačiau detektyvo tikslumą mėgstantis stebėtojas sykiu atkreiptų dėmesį, kad ir politinio korektiškumo sąvoka jau senokai vartojama kaip ideologinio spaudimo priemonė. Diplomatiniais eufemizmais neapdengta tiesos nuogybė gali atrodyti politiškai nepakeliama (pvz., kad Turkija vykdė armėnų etninį genocidą ar kad dabartinė Rusija turi teroristinės valstybės požymių), tačiau be tiesos instinkto imtis bet kokio, juolab detektyvinio, tyrimo būtų beprasmiška.

Kaip didžiąją politiką įvilkti į kultūriškai patrauklų ir politiškai korektišką apdarą? Tam tikra prasme tokių pastangų sėkmingais pavyzdžiais būtų galima laikyti lietuvių kalbos seminarus Karaliaučiuje ir Halėje. Žinoma, nematyti didžiulės panašių žingsnių reikšmės lietuviybės išsaugojimui būtų tik provincialus nesusipratimas, tačiau detektyvo uoslė čia jau gali pajusti intrigą. Žvelgdami iš Lietuvos valstybės ir jos istorinio likimo perspektyvos negalime nematyti, kad lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiaus universitete įkūrimo strateginis tikslas vis dėlto buvo turėti įrankį kuo greičiau politiškai ir socialiai integruoti tautiškai nevienalytes Rytprūsių žemes (pirmiausia lietuvių ir lenkų, dar netapusias tautinėmis mažumomis) į monolitinį politinį darinį, į vieningą karalystę. Seminario įsteigimas buvo viena iš sudėtinių valstybinio Prūsijos švietimo plano dalių, plano, kuriam priklausė ir Heinricho Lyzijaus (Lysius) pradėta švietimo reforma. H. Lyzijus abejojo, ar apskritai apsimoka šiai „mažai žemelei“ leisti knygas ir siūlė lietuvių jaunimui „vokiškai suprasti bei kalbėti“². Šiam projektui lietuvių jaunimą mokyti vokiškai griežtai pasipriešino vietiniai kunigai, taip parodydami, kad iš viršaus vykdoma švietimo politika turi asimiliacinės prievartos elementų ir užprogramuoja konfliktines iškrovas. Šiaip ar taip, seminaro steigėjai nepageidavo ir nenumatė vieno dalyko – kad seminaras taps stipriu lietuviybės išsaugojimo židiniu ir jos puoselėjimo akstinu. Ypač tai pasakytina apie XIX a., kai seminarui vadovavo Liudvikas Rėza (1810–1840) ir F. Kuršaitis (1840–1883). (Detektyvinės intrigos dėlei priminsime, kad L. Rėza buvo ir šv. Jono „Trijų karūnų“ masonų ložės,

² Gineitis L. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius: Vaga, 1990, 57.

pavaldžios Vokietijos didžiai „Trijų gaublių ložei“, narys, palaikęs baltų vienybės idėją, įrodinėjęs lietuvių ir latvių etninį bendrumą³.)

Lituanistinio atgimimo požiūriu XIX a. tarsi apibendrina keturių amžių epochą, kai, Vinco Maciūno žodžiais, Mažoji Lietuva moko Didžiąją⁴. Tokio mokymo, tikriau, mokymosi pavyzdžiu gali būti ir pirmasis naujųjų laikų lietuvių manifestas – Ksavero Bogušo studija „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“ (1808), kuri esmingai remiasi Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimu“ (1747) bei to paties autoriaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno“ (1747) leksikografiniais pavyzdžiais. Kaip žinome, nuo pat XVI a. pagrindinės lietuviškosios filologijos atramos, susijusios su tokiais vardais, kaip Stanislovas Rapolionis, Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas, Jonas Bretkūnas, Danielius Kleinas, Mykolas Merlinas (Moerlin), Pilypas Ruigys, Gotfrydas Ostermejeris, buvo Prūsų lietuvių pusėje. Mažosios Lietuvos kultūrinį-filologinį autoritetą pripažino iškiliausi lituanistinio sąjūdžio veikėjai, tarkim, Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis ar „Šlovės žemaičių“ autorius Simonas Stanevičius, savo lietuvių kalbos gramatikos prakalboje „Skaitysiantiems“ pabrėžęs būtinybę sekti Mažosios Lietuvos raštijos pavyzdžiu. Galima tarti, jog būtent XIX a. prasideda paritetą atkuriantis „gyvasis“ dialogas, kurio pasyvioji pusė amžiaus pabaigoje perims iniciatyvą ir ims duoti romantinį kalbos ir tautos idealizavimo toną. Šiuo laikotarpiu ima megztis ir tiesioginiai santykiai – Jurgis Plateris (Plioteris) lituanistinių studijų tikslais lankėsi Karaliaučiuje, ten susipažino su L. Rėza, kurio paskatintas ėmėsi tyrinėti lietuvių kalbos gramatiką. Pasak V. Maciūno, „[n] eabejotinai bus susipažinęs su Rėza ir Simanas Stanevičius, kuris kartu su savo jaunesniuoju draugu Plateriu 1830–1831 m. viešėjo Karaliaučiuje“⁵. Vokietijoje, greičiausiai Karaliaučiuje, kurio universitete buvo studijavęs antikines kalbas, lankėsi ir lietuvių kalbos tyrinėtojas Leonas Uvainis (1822 m. kilus idėjai Vilniaus universitete steigti Lietuvių kalbos katedrą, jis buvo rekomenduojamas vedėjo pareigoms). Ar L. Uvainis buvo susiti-

³ Kastanauskaitė L. *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*. Vilnius: Vaga, 2008, 121.

⁴ Taip pavadintas V. Maciūno daktaro disertacijos poskyris, žr.: Maciūnas V. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Petro ofsetas, 1997, 147.

⁵ Maciūnas V. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Petro ofsetas, 1997, 167.

kęs ir bendravo su L. Rėza – taip pat galėtų būti savojo detektyvo tebelaukiantis vienas iš kultūros istorijos siužetų.

Gilyn (tačiau nuo mūsų temos tolyn) vedančios detektyvo gijos – kodėl Lietuvių kalbos katedra universitete taip ir nebuvo įsteigta, nepaisant bibliotekininko Kazimiero Kontrimo gerai pagrįsto (vienas iš argumentų – Karaliaučiaus universitete lietuvių kalbos mokoma jau seniai) memorialo, įteikto kuratoriui 1822 m.? Tokį sprendimą veikiau nulėmė ne lėšų stoka (standartinis aiškinimas), o caro administracijos ir lenkiškosios universiteto vadovybės nuogaštavimai dėl kylančios lietuviybės politinės perspektyvos. Būtent XIX a. išryškėjo toji plona riba tarp, viena vertus, pastangų išsaugoti lietuvių kultūrinį palikimą, akademiškai jį tyrinėti ir, antra vertus, siekimų nebeapsiriboti praeities palikimu ir, orientuojantis į ateitį, stiprinti tautinį judėjimą, numatant jo brėkstančią socialinę ir, esant palankioms aplinkybėms, valstybinę perspektyvą. Antrojoje XIX a. pusėje ši takoskyra ėmė radikalėti. Nuo 1877 m. leidžiamoje „Lietuviškoje ceitungoje“ (seniausias Lietuvoje Klaipėdos krašto lietuviškų žinių laikraštis) ėmė rodytis Georgo Sauerweino, Martyno Jankaus, Jurgio Mikšo, o nuo 1881 m. – ir Didžiosios Lietuvos lietuvių Jono Basanavičiaus, Andriaus Vištelio-Višteliausko, Antano Baranausko straipsnių, kuriuose pasisakoma prieš vokietinimo politiką. 1882 m. redakcija gauna landroto nurodymą nebedėti G. Sauerweino, M. Jankaus ir J. Mikšo straipsnių⁶, laikraščio kryptis tampa provokiška. 1883 m. Ragainėje pradeda eiti pirmasis Didžiajai Lietuvai skirtas pasaulietinis žurnalas „Aušra“, žymėjęs lūžį tautinio atgimimo istorijoje. 1885 m. Tilžėje įsisteigia „Birutės“ kultūrinė draugija, užsibrėžusi ugdyti lietuvių nacionalinį sąmoningumą. Vienas iš šios draugijos įkūrėjų Kristupas Voska 1889 m. parengė ir išleido rinkinį „Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“.

K. Voskos „Pranešimai“ sumanyti pagal analogiją su ten pat Tilžėje veikusios *Lietuvių literatūros draugijos* (*Litauische literarische Gesellschaft*, 1879–1923) tęstiniu leidiniu *Mitteilungender Litauischen literarischen Gesellschaft* („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai“), ėjusiu 1980–1912 m. (išleista 31 sąsiuvinis). Pastaroji draugija – pirmasis mokslinis

⁶ Pėteraitis V. Mažosios Lietuvos dvasinis ir politinis palikimas, in: Vilius Pėteraitis, Jurgis Reisgys, Jonas Stiklorius. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis* (serijos *Lietuvininkai kalbėjo, tebekalba, bet nebekalbės* antroji knyga, antroji dalis). Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas *Romuna*, 2003, 114.

lituanistikos tyrimo centras pasaulyje, turėjęs per 200 narių, tarp jų tokius filologijos autoritetus, kaip Janas Baudouinas de Courtenay, Ferdinandas de Saussure'as, Filipas Fortunatovas, Janas Karłowiczius, Augustas Leskienas. Nesulyginamos mokslinio lygmens ir kultūrinio poveikio prasme, abi šios Tilžės draugijos vis dėlto gali būti iškalbingai gretinamos lietuviybės raidos požiūriu – viena kaip retroprospektyviai įtvirtinusi mokslinį lietuvių kalbos ir kultūros statusą, tačiau susitaikiusi su nykimui pasmerkto etnosos likimu, o kita („Birutė“) – kaip nykimui ryžtingai pasipriešinusi, skatinusi lietuvių tautinį atgimimą ir dėjusi pagrindus Mažosios Lietuvos siekiui susijungti su Didžiąja (šį siekį deklaruoja 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės aktas). Abi brangindamos lituanistinį paveldą, lietuvių tautinio judėjimo klausimu šios draugijos jau akivaizdžiai nesutarė, o neretai ir konfrontavo. Nesusikalbėjimą didino ir profesinės kompetencijos praraja – įsivaizduokime, kokį įspūdį kvalifikuotiems *Lietuvių literatūros draugijos* akademikams turėjo daryti „Birutės“ pirmininko gydytojo Viliaus Bruožio „pranešimas“, įrodinėjantis, kad Adomas su Ieva rojuje kalbėjo lietuviškai (V. Bruožio paskaita, o vėliau straipsnis „Ar rojuje lietuviškai kalbėjo?“ – *Tilžės keleivis*, 1885, Nr. 22). „Birutės“ aktyvui (Martynas Jankus, Jurgis Mikšas, Kristupas Voska, Ernstas Weyeris) nestigo ambicingos energijos, tačiau trūko aukštesnio išsilavinimo, vadybinės diplomatijos ir (Weyerio ir Arnoldto spaustuvei) komercinio išmanumo. Nuosekliam kryptingam darbui koją kišo ir asmeninės trintys (dėl jų 1887 m. iš draugijos pasitraukė jos pirmininkas V. Bruožis), provinciali konkurencija su 1895 m. prie draugijos įsteigta, bet nuo 1899 m. atsiskyrusia Vydūno vadovaujama *Giedotojų draugija*, nuo XX a. pradžios tapusia „pačia ryškiausia Prūsų lietuvių kultūrinės veiklos reprezentante, teatrinės ir koncertinės raiškos lydere“⁷. Deklaratyvaus patriotizmo ir vidinių vaidų atmosferą pašiepia ir Vydūno komedija „Birutininkai“, kurios personažais tapo 1901–1903 m. praktiškai iširusios draugijos veikėjai. Komedija suvaidinta 1905 m. „Birutės“ dvidešimtmečio minėjime, kai jai jau vadovavo (1903–1914) veiklą suaktyvinęs ir politinio radikalumo linkme kreipęs paskutinysis jos pirmininkas Jonas Vanagaitis, vėliau Tilžės akto signataras ir vienas iš iniciatorių. Nepaisant išorinių sunkumų ir vidinių nesutarimų, beveik tris dešimtmečius gyvavu-

⁷ Bagdonavičius V. *Pirmosios prūsų lietuvių draugijos Birutės 130-mečiui*. Prieiga internetu: <http://www.mazoji-lietuva.lt/pirmosios-prusu-lietuviu-draugijos-birutes-130-meciu/> [žiūrėta 2016-07-18].

si „Birutė“ suvaidino didžiulį vaidmenį lietuvininkų etninio sąmonėjimo procese. Jos pavyzdžiu XX a. pradžioje Mažojoje Lietuvoje ėmė masiškai kurtis lietuviškos kultūros židiniai, stiprinę rezistencinį tautos atsparumo stuburą ir padėję išsaugoti Klaipėdos kraštą Lietuvai.

Lietuvių literatūros draugija, kaip sakyta, buvo susitaikiusi su „natūraliu“ Rytprūsių lietuvių savimonės nykimu, o „Birutė“ steigėsi ir veikė kaip tegu ir neadekvati, bet vis dėlto reali alternatyva tokiai nuostatai. Suprantama, tokios pozicijos laikėsi ne visi *Lietuvių literatūros draugijos* nariai, tarp jų radosi ir Vokietijos valdžios įtariai stebimų, persekiojamų lietuviybės palaikytojų (Vydūnas, Vilius Gaigalaitis, Enzys Jagomastas, Jokūbas Stikliorius, Erdmonas Simonaitis). Vis dėlto tipiškesnė buvo kitokia laikysena. Tarkim, taip pat iš etninės Lietuvos kilęs kunigas, tautosakos rinkėjas, kalbininkas Kristupas Jurkšaitis (Christoph Jurkschat) – dar vienas, šįkart pasionariškas *gente lituanus, natione germanus* pavyzdys. Savo straipsniuose K. Jurkšaitis ne tik liaupsino „Dievo sukurtą ir palaimintą ciesorystę“, bet ir aršiai pasisakė prieš lietuvininkų tautinį judėjimą, užsi-puldinėjo birutininkus, ypač ugingąją draugijos oratorių G. Sauerweiną, skundė vokiečiams M. Jankų, V. Bruožį ir kitus, trukdė įsteigti *Lietuvių mokslo draugiją* (pažymėtina, kad jos nariais tapo ir iškilieji *Lietuvių literatūros draugijos* lituanistai Adalbertas Bezenbergeris, J. B. de Courtenay, F. Fortunatovas, A. Leskianas ir kt.). *Literatūros draugijos* lojalumą valdžiai galima suprasti: ją finansiškai rėmė Vokietijos vyriausybė, prisidėjo ir komisionierius – Heidelbergo universiteto Karlo Winterio knygynas, platinęs draugijos leidinius visoje Europoje. O dėl politinės diplomatijos viražų, tai jų pasitaikydavo ir „Birutės“ ideologų retorikoje. Antai populiariajame G. Sauerweino eilėraštyje „Lietuvninkai mes esam gimę“ yra ir toks pasižadėjimas: „Vis ciecorių viernai mylėsim, mylėsim ciesorystę vis...“. Didžiojoje Lietuvoje į šį gestą buvo griežtai sureaguota. Radikaliai nusiteikęs „Aušros“ poetas ir publicistas, recenzuodamas Weyerio ir Arnoldto spaustuvėje išleistas „Birutės dainas“ („Birutės dainos“ neturi jokios literatiškos verčios“), šį G. Sauerweino pasąžą įvertina taip: „Už tai, kad mūsų gentę tie „ciesoriai“ žudo, už tai, kad išrovė mums motinos kalbą iš gerklės, patrempdami žmogišką tiesą, užrakino mus tamsybėje skursti, kančiais atimdami pastarąjį sunkiai užprakaituotą skatiką, – tuos terionus, persekiotojus valnybės šiandien, kada visos tautos stengiasi nukirsti nuo sprando jų jungą, mūsų Birutė, ramiai Tilžėje bedainuodama

ir nieko žinoti nenorėdama, įkalbinėja mums „viernai mylėti“! Gėda vadovams draugystės už talpinimą savo išdavimuose tokių gardumynų, vertų tikrai tūlų ubago stramužintinių Paukščių Amerikos (turimas galvoje JAV leisto savaitraščio „Vienybė lietuvninkų“ leidėjas Juozas Paukštys – M. Š.), o ne apšviestų vyrų, daktarų mokslo⁸. Juozo Andziulaičio vertinimas atskleidžia ne tik ideologinių krypčių diferenciaciją ir jų aštrėjančią konkurenciją, bet ir ano meto viešųjų polemikų kultūrą. Tiesą sakant, lyginant su šiandieninėmis internetinėmis batalijomis, ji neatrodo tokia jau nekorektiška, juolab kad toliau šiose pastabose esama ir blaivios kritikos, neprarandančios aktualumo ir šiandien: „Negaliu čionai užtylėti, kad ir „Birutės“ perdėtiniai tankiai mėgsta per daug aukštinti viską, kas tik yra lietuviška, o žeminti svetimą, neturėdami ant to jokio racionališko pamato, kaip ne kartą esu girdėjęs ant susirinkimų draugystės. Keldami į padanges (žodžiais) savo tautą, mes nieko neatsieksime. Argi jau iš tikro mūsų tauta yra taip ideališka, jogei nieko joje nėra papeiktino? Nuoprosna svajonė!...“⁹. Reikia turėti galvoje, kad šias mintis J. Andziulaitis dėstė Jono Šliūpo redaguojamame „Lietuviškajame balse“ (1887, Nr. 1), ką tik dėl persekiojimų už ryšius su lietuvių spauda emigravęs į JAV iš Tilžės, kur 1886 m. suredagavo du paskutinius „Aušros“ numerius (1885 m. jis paskelbė tautosakos bei etnografinės medžiagos *Lietuvių literatūros draugijos* leidžiamuose *Mitteilungen*) – visa ši detektyvinių komplikacijų puokštė parodo, koks nevienareikšmis, dinamiškai kintantis ir gana prieštaringas buvo Prūsų ir Didžiosios Lietuvos dialogo kontekstas.

Šio dialogo socioistorinės aplinkybės ir pobūdis jau nebloggeriai ištyrinėti, tačiau į tyrinėjimų lauką retai patenka sociopsichologiniai aspektai, žmogiško bendravimo niuansai, detalės ir panašios „smulkmenos“, į kurias žiūrima kaip „neturinčias mokslinės vertės“. Tačiau tokios smulkmenos yra svarbios bet kurio dialogo prielaidos, jos gali nulemti (ir neretai nulemia) ne tik bendravimo tonusą, bet ir turiningumą bei perspektyvą. Klasikiniame detektyve kriminalo varomosios jėgos taip pat būna dvejopos – šalia socialinių ydų, nusikaltėlių stumia tokios žmogaus savybės, kaip pavydas, garbės ar keršto troškimas, aistra pinigams ar turtui. Panašu, kad šių aistrų raiškos skalė (nuo misterijos iki kičo) buvo nebloggeriai pažįstama ir mūsų aptariamo dialogo herojams. Jiems neretai tekdavo išbandyti visus tris –

⁸ Andziulaitis-Kalnėnas J. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1971, 324–325.

⁹ Andziulaitis-Kalnėnas J. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1971, 325.

aukos, nusikaltėlio ir seklio – detektyvo charakterinius vaidmenis (ypač tai pasakytina apie politinių ambicijų turėjusius ir į partijų kovas įsitraukusius asmenis). Žinoma, prasmingiausia ir korektiškiausia būtų tuos herojus lyginti su pozityvųjį krūvį nešančiu, teisingumą įkūnijančiu seklio charakteriu. Pastarasis, skirtingai nuo romano ar dramos herojaus, nėra taip visapusiškai ir plastiškai pristatomas, apie jį sprendžiame ne iš meniškų charakteristikų, o iš minčių logikos bei poelgių veiksmingumo. Jo asmeninis gyvenimas, socialinės pažiūros, vertybinės nuostatos paprastai lieka šešėlyje (nes „neturi detektyvinės intrigos vertės“). Tačiau pagrindinis detektyvo veikėjas – pabrėžtinai individualus charakteris, nepanašus ne tik į kitus žmones, bet ir į kitus seklius. Idealus nusikaltimo narpliotojas dažniausiai ne profesionalas, o mėgėjas (bet anaiptol ne diletantas), kaip, beje, ir paslaptingas detektyvo nusikaltėlis, kuris nėra profesionalus žudikas. Tyrimo toks seklys imasi ne iš pareigos, bet per kaprizingą atsitiktinumą, intelektualio smalsumo bei malonumo dėlei. Įvykių dramoje informacijos jis turi lygiai tiek, kiek ir detektyvo skaitytojas, kuris taip pat atsitiktinai ima į rankas knygą skaitymo malonumui patirti. Ar čia nerastume paralelių su ano laikotarpio kultūrininkais entuziastais?

Krintantis į akis dialogo bruožas – *mėgėjiškumas*, iš esmės nulemtas objektyvios krašto kultūrinės–etninės būklės, tačiau vis dėlto sunkinęs susikalbėjimą ir atstūmęs ne vieną, kalbant šiuolaikine biurokratų kalba, strateginį partnerį. Ypač kai toks mėgėjiškumas reiškėsi pagret su diletantiškumu (prisiminkime V. Bruožio lietuviško rojaus teorijas). Kaip sakyta, klasikinio detektyvo profesijos, išskiriant nebent Erkiulį Puarą ar komisarą Megrė – ne profesionalus seklys ar policininkas, bet veikiau gydytojas (Arthuro Conan Doyle’io daktaras Vatsonas, Richardo Austino Freemano daktaras Torndaikas) ar dvasiškis (Gilberto K. Chestertono tėvas Braunas). Gydytojas ir kunigas – tipiškos mūsų tautinio atgimimo herojų profesijos, galima rasti analogus. Tarkim, gydytojas J. Basanavičius, su detektyvo kruopštumu surinkęs ir išleidęs „Medžiagą dr. Jurgio Zauerveino biografijai“, ar liuteronų kunigas ir teologas Vilhelmas Gaigalaitis, su ne mažesniu atsidėjimu (stropumu) tyrinėjęs 1573 m. Volfenbiutelio lietuviškos postilės rankraštį.

G. K. Chestertonas sakė, kad detektyvų skaitytojai nori būti mulkinami, bet sąžiningai. Ir saikingai, pridursime nuo savęs, suvokdami, kaip rizikinga palikti šį rašinį be išvadų. Kadangi šįkart išvados galėtų būti mažumė-

lę specifinės (atskleidus nusikaltimo sudėtį įvardyti nusikaltėlį), mielajam skaitytojui paliekame malonumą išvadas pasidaryti pačiam. O detektyvas iš mūsų paslapčių bei netikėtumų kupino gyvenimo niekur nedingsta – jo paslaptis ir intriga lieka, masindama smalsius ir drąsius kultūros istorijos tyrinėtojus leisti į naujus nuotykingus žygius.

L i t e r a t ū r a

- Andziulaitis-Kalnėnas 1971 – Juozas Andziulaitis-Kalnėnas. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 324–325.
- Bagdonavičius 2015 – Vaclovas Bagdonavičius. *Pirmosios prūsų lietuvių draugijos Birutės 130-mečiui*. Prieiga internetu: <http://www.mazoji-lietuva.lt/pirmosios-prusu-lietuviu-draugijos-birutes-130-meciui> [žiūrėta 2016-07-18].
- Gineitis 1990 – Leonas Gineitis. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius: Vaga, 57.
- Kastanauskaitė 2008 – Laima Kastanauskaitė. *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*. Vilnius: Vaga, 121.
- Maciūnas 1997 – Vincas Maciūnas. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Petro ofsetas, 147.
- Pėteraitis 2003 – Vilius Pėteraitis. Mažosios Lietuvos dvasinis ir politinis palikimas, in: Vilius Pėteraitis, Jurgis Reisgys, Jonas Stiklorius. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis* (serijos *Lietuvininkai kalbėjo, tebekalba, bet nebekalbės* antroji knyga, antroji dalis). Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas *Romuna*, 114.

Marijus Šidlauskas

FROM THE HISTORY OF THE DIALOGUE BETWEEN PRUSSIAN LITHUANIA AND LITHUANIA PROPER: WAS THERE SOME SORT OF DETECTIVE?

Summary

The detective is a selective literary genre which singles out one mysterious moment and takes into account things that at first glance seem just mere trifle – and thus a cigarette-end may be more important than the destiny of a state. In this article unconventional literary means of the detective genre are put to use as a compositional and stylistic instrument in order to refresh run-of-the-mill academic ways and means of expression.

Prussia and Russia used different strategies of assimilation policy which yielded different effect in Prussian Lithuania and in Lithuania Proper. Towards the end of the 19th century Prussian Lithuania gained a considerable

socio-economic advantage over Lithuania Proper, and this made the assimilation process much more acceptable. On the other hand, in Prussian Lithuania there were little or practically no objective premises for national Lithuanian revival leading to political independence and restoration of Lithuanian statehood. Such situation resulted in various forms of cultural dialogue between the two areas and ethnicities. The socio-psychological aspects of this dialogue often bear the marks of a detective story and still keep under cover a lot of interesting things for a researcher.